

Bogăția excepțională a materialului arheologic în general și a celui epigrafic roman în teritoriul județului Hunedoara (care este principala vatră a romanizării Daciei și deci a formării limbii și poporului român), mai ales în marile centre urbane, meșteșugărești și militare ale provinciei, ca : ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA (Grădiștea Hațegului) ¹⁾, AQUAE (Călan-Crișeni) ²⁾, MICIA (Vețel) ³⁾, GERMISARA (Geoagiu-Cigmău) ⁴⁾ etc. ⁵⁾ — din care provine mai mult de 1/3 a materialului epigrafic al provinciei carpatice —, este în continuă sporire prin descoperiri din cele mai variate, unele oferind adevărate noutăți prețioase cu informații asupra populației, a organizării și vieții interne a provinciei, a dezvoltării societății pe teritoriul României în sec. II-III e.n. Ceea ce a determinat atare creștere substanțială este în primul rând intensificarea explorărilor cu cercetări și săpături arheologice sistematice în anii de după eliberarea țării, paralel cu marile lucrări de construcții, sistematizare, conducte, șosele, linii ferate, centrale ⁶⁾ ș.a., ca și agricultura socialistă mecanizată care, scormonind pământul mai adânc, au scos la iveală mereu alte și alte piese, îmbogățind loturile impozante ale epigrafelor din zona hunedoreană în colecțiile muzeelor județului. În același timp, explorarea de suprafață a terenului și a vechilor monumente și construcții ale orînduirii feudale, ori a ruinelor acestora, de către harnicii muzeografi și arheologi în munca de teren, a dus la identificarea și recuperarea unor piese ieșite de fapt la iveală anterior din pământ sau scoase din ruinele antice, dar reutilizate în construcții, cu scopuri practice, ca material de umplutură sau de ornamente, unde au stat bine puse „la adăpost“ în locurile „secundare“, așteptînd venirea cercetătorilor spre a le semnala și a pune în circuitul bibliografic textele încă necunoscute. Asemenea materiale documentare cu importanță deosebită pentru cunoașterea (chiar ca parțiale completări, cu date de amănunt) a unor aspecte ale organizării militare și a administrației, a populației și formelor ei de manifestare socială, a antroponimiei etc., au fost scoase la iveală și cîștigate științei prin osîrδια și ostencala muzeografilor hunedoreni,

sub îndrumarea și cu ajutorul permanent al arheologului-numismat de prestigiu, unul din fruntașii muzeografiei noi din țara noastră, prof. dr. doc. Oct. Floca (Deva) ⁷⁾.

Din materialul epigrafic latinesc hunedorean apărut în ultima vreme, variat, foarte semnificativ și totodată mult mai „elocvent“ sub toate aspectele decât alte categorii de materiale documentare romane, sînt descrise în paginile de față și interpretate : *A)* două piese inedite, (1) un altar votiv de la Micia (descoperit în a. 1961 la Șoimuș de către muzeograful prof. Ben. Bassa în cursul campaniei de inventariere și cercetare a monumentelor și materialelor arheologice ale regiunii hunedorene), privind activitatea constructivă romană și cultele orientale în zona centrală a Mureșului ; (2) un epitaf fragmentar (semnalat de prof. O. Floca) în Ulpia Traiana, important prin atestarea unor personaje italiice (sau cel puțin cu nume italo-romane) ; *B)* trei inscripții (3-5) cunoscute anterior (una chiar din sec. al XVI-lea), dar publicate cu lacune și mici erori care necesită corectări de lectură și deci de interpretare, precizări în unele chestiuni anexe.

1. — *ALTARUL VOTIV AL LUI P. AELIUS EUPHORUS*, de piatră calcaroasă, dimensiuni : înălțimea aproximativ 90, lățimea (bazei) 60, grosimea 42 cm, litere de înălțimi variate descrescînd, în rîndul 1-3 de 6,5, în r. 4-5 de 6, r. 6 de 4, r. 7 de 3,5, r. 8 de 2,5 cm ; se află în biserica românească de lemn din satul Șoimuș (Șoimușul Mureșan, Șoimoș, Marossolymos ; pe malul drept al Mureșului, la vest de Deva) ⁸⁾, așezat ca picior de prestol, cu capul în jos (inscripția răsturnată, exact ca altarul votiv CIL, III, 1481 la Almașul Mic ș.a. ; infra, nota 11), baza monumentului roman (bine păstrată, aproape întreagă) oferind un excelent planșeu cu suprafață plană pentru masa de altar medieval-creștin ⁹⁾. Piesa era mutilată desigur încă în vechime, capitelul lipsă, cum îl aflaseră șoimușenii în ruinele de la Micia ¹⁰⁾, de unde l-au cărat trecîndu-l peste Mureș la biserica lor de lemn cu prilejul construirii sau a vreunei reparații mai de seamă, deci în sec. al XVIII-lea sau al XIX-lea ¹¹⁾ ; altarul votiv roman a fost fixat adînc și puternic în solul altarului românesc, adăugîndu-i-se o podcă masivă prin anii 1950. Textul epigrafic este păstrat întreg ; la început pare că lipsește numai rama capitelului, iar sub aceasta numele zeului apare complet ; dar o fotografie ori desen direct, fidel și complet al piesei (adîncite parțial în pămînt) nu s-a putut face în groapa îngustă ce s-a practicat (3 VIII 1966) spre a putea citi textul cu lanterna în obscuritatea bisericuței șoimușene ¹²⁾. Cu lipsa literei P în r. 3, ligaturile P+H în r. 3, V+Λ în r.5 (fig. 1), lectura este simplă, limpede:

Deo
Invicto
(P(ublius)) Ael(ius) Eupho-
rus pro
salute sua
et suorum
templum a solo
fecit.

1. ALTAR VOTIV, DIN MICIA (VEȚEL, JUD. HUNEDOARA); ÎN BISERICA DIN ȘOIMUȘ (JUD. HUNEDOARA).

Traducere: „Zeului Nebiruit, Publius Aelius Euphorus, pentru sănătatea sa și alor săi, a făcut (construit) templul de la pământ“ (adică : din temelii, din nou).

Impozantul altar votiv din biserica șoimușană aduce câteva informații importante de amănunt cu privire la trei chestiuni din istoria Daciei romane și în special a Miciei hunedorene : a) cultele orientale, b) dedicantul P. Aelius Euphorus (cu „identitate“ epigrafică cunoscută) și c) activitatea constructivă ce implică o stare economică, o „bogăție“ remarcabilă a unuia dintre libeții cei mai activi în sectorul administrării salinelor și pășunilor provinciei carpatice.

DEVS INVICTVS „Dumnezeul nebirit“ este una din versiunile romane ale numelui primit de iranianul Mithras, Sol Invictus, cea mai importantă, larg difuzată și populară dintre divinitățile exotice în imperiul roman și în provincia Dacia¹³⁾. În vechea persană, numele lui însemna probabil „legătură (de prietenie)“, fiind un zeu al luminii, eventual cerul înstelat ; creație a lui Ahura-Mazda, egal cu acesta, avînd însă funcții și puteri mult mai numeroase : dotat cu 1000 de urechi, 10000 ochi, veșnic treaz, sălășluind pe culmile muntelui Elbrus, străbate văzduhul pe carul tras de patru cai năzdrăvani ; dă roade în casă, curte, pe ogoare ; apără pacea și întreaga omenire ; face legi, ajută pe oameni în orice necaz, luptă biruitor contra răului (Ahriman, Dacva), con-

duce sufletele celor buni în paradis etc. etc. Cu asemenea calități și puteri multiple de „zeitate universală“, Mithras a pătruns relativ ușor și de timpuriu în masele largi populare din Orient, Asia vestică și în toate zonele împărăției romane, la mulțimile ahtiate după „fericire și mântuire“; dar în Grecia și Orientul ellenistic, mitraismul a întâmpinat rezistențe la început din cauza aversiunii tradiționale a grecilor față de medo-persi. În imperiul roman curentul mistereleor mitraice (foarte complexe, variate, confuze) pătrunde prin negustorii levantini, prin ostași în armata romană, sclavi orientali deveniți liberi, cu rosturi în administrația și conducerea economiei etc. Răspîndit între provinciali, mai ales la cei din zonele răsăritene, mitraismul este adus în Dacia și întreținut de elementele populare dintre cele mai variate, majoritatea cu antroponime grecești, semite, dar și mulți romani a căror obîrșie etnic-teritorială nu poate fi indicată¹⁴); era mai ales divinitate mîntuitoare și protectoare a militarilor; o mare mulțime de reliefe și dedicații epigrafice (purtînd în majoritate tipica scenă „sacrificarea taurului“ de către junele zeu biruitor, cu inițierea la mistere), cîteva sanctuare (mitree), între care principalul la Ulpia Traiana. Centrele mai de seamă ale cultului mitraic în Dacia sînt (după ordinea importanței lor): Ulpia Traiana, Apulum, Potaissa, Tibiscum, Micia, Napoca, Samum (Cășeu), Sucidava (Celeiu), Decea Mureșului (jud. Alba), Gherla, Slăveni (jud. Olt) și alte puncte mai mici din mediu rural. Materialul epigrafic și arheologic-figurativ privind mitraismul în Dacia este enumerat și studiat în excelentul repertoriu al lui Cumont vol. II (1896), p. 131-139, nr. 23 la 308 inscripțiile, p. 278-320, nr. 136-212 monumente figurate, în EDR, VI p. 216-217 (O. Floca) și la Vermaseren, vol. II, p. 273-333 și 400, cel din urmă cu numeroase erori, confuzii și repetări în numerotarea pieselor, lipsuri și unele materiale inutile, eterogene¹⁵), care necesită o revizuire integrală și corectări la repertoriul materialelor mitraice din Dacia, ca și din alte provincii. La piesele cunoscute anterior din bibliografie în provincia carpatică se adaugă mai recent :

În Oltenia (Dacia Inferior; Malvensis?), la **Slăveni**, SCIV XVI 1965, p. 358, fig. 1, 7, p. 359-360 (= **AnnEp**, 1966, 314) „[a]ra Solis pro salute alae pri(mae) Hispanor(um) p(iae?) fi(delis?) princip[al]is et pro...“; **Sucidava**, SCIV, XVI 1965, p. 660 (= **AnnEp**, 1966, 322, bază mică, marmură) „[So]lli inv(icto) pro s(alute) [?]M[ar]inus et Iul(ianus?) p(os.)“; din loc necunoscut (Oltenia sau Moesia suddunăreană), un altar de piatră descoperit prin a. 1955 în zidul bisericii satului Sfîntești (jud. Teleorman; acum în Muzeul Național de Antichități, Institutul de Arheologie, București): „Invicto Mitr(ae) Ael(ius) Marcianus et Ael(ius) (A)Eternal(is) ex v(oto) pos(uerunt) pro se et suos“, **StCl**, IX 1967, p. 197 (Em. Popescu; pe piatră și în foto se vede AEL ETERNAL, nu „AEL FIRMVS“);

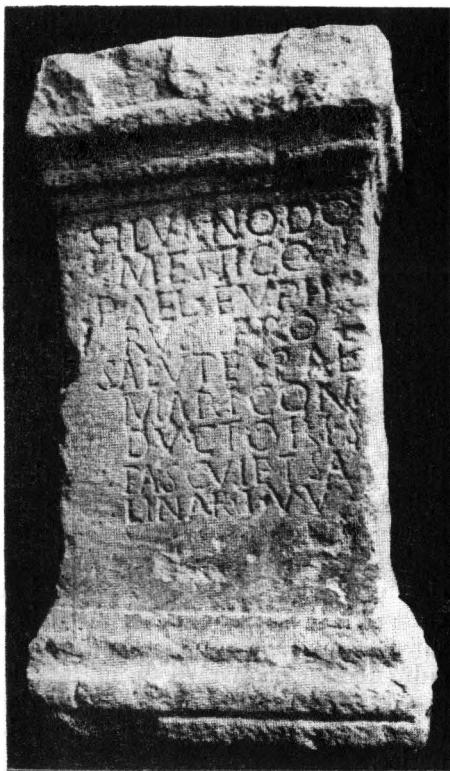
Ulpia Traiana, două reliefe de marmură, descoperite în a. 1965, unul cu inscripția MARO PRO SALVT[e sua], SCIV, XVIII 1967, p. 693-700 (L. Mărghitan);

Săcădale (jud. Sibiu) altar de gresie spongioasă, fragmentar, 42×26×24 cm, descoperit într-o importantă așezare rurală romană, în a. 1967 prin săpătură sistematică de către N. Pușcașiu (București), care publică întreaga descoperire: „[Soli?] In[vic]i[lo] Mytr(ae) aram post(uit) For[tu]natus...“ (nume de sclav sau de libert);

Apulum, fragmente inedite în Muzeul arheologic Alba Iulia ;
Ozd (jud. Mureș ; Muz. Tg. Mureș), relief de marmură 46×31×3 cm,
 litere 2,5 cm, fragmentar, „ex voto po(suit) Victor[inus ?...]", **Revista Mu-**
zeelor (București), 1965, p. 431 (A. Zrinyi).

Mai mult decât oricare cult venit din Orient, mitraismul este în Dacia (ca de altfel și în alte provincii occidentale de limbă latină) un element de „modă“ a vremii, produs al „orientalizării“ ample și totuși superficiale în ultimă instanță a vieții și culturii imperiului roman ; neavînd nici o bază etnică-demografică, acest cult religios nu indică aproape nimic în ce privește obîrșia cultivatorilor lui, între care de fapt numeroși sînt greco-orientalii ce se manifestă ca atare epigrafic ; este deci un fenomen cu semnificație înainte de toate culturală, de suprastructură.

Dedicantul constructor al „templului mitraic“, lui Deus Invictus, este o veche cunoștință în repertoriul prosopografic al Daciei : *Publius Aelius Euphorus*, cu „tria nomina“ romane în ordine (ca atare cetățean, „civis Romanus“) pe care cognomen-ul exotic îl arată a fi originar de prin Răsărit, greco-oriental, unul din numeroșii „Graeculi“ și levantini imigrați în provincia Dacia ¹⁶⁾, în acel

2. ALTAR VOTIV, CIL III 1363,
 DIN MICIA; ÎN MUZEUL DEVA.

flux de „infinite copiae hominum ex toto orbe Romano“ început încă în vremea lui Ulpius Traianus, imediat după anexarea și organizarea Daciei. El apare ca autor-subiect în dedicația descoperită la începutul sec. al XIX-lea în ruinele Miciei, CIL, III, 1363, cu textul (fig. 2 ; Muz. Deva) „Silvano Do mestico / P. Ael(ius) Eupho(rus) pro/salute P(ubli) Ael(i)/Mari con/ductoris pascui et sa(linarum) I V V“¹⁷⁾. *P. Aelius Mar(i)us* era șeful serviciului de administrare a pășunilor și salinelor Daciei, ca atare unul din puternicii aparatului de conducere și exploatare economică a provinciei; cunoscut și la Domnești (jud. Bistrița-Năsăud, pe valea Șicului), în dedicația pusă zeilor de către un alt om al său de încredere, *Atticus* : „I O M et I(unoni) M(inervae)¹⁸⁾ pro sal(ut)e Aeli Mari fl(aminis) col(oniae), conduc(toris) pasc(ui) et salin(arum) Atticus act(or) eius v.s.l.m.“¹⁹⁾. Dedicantul din cele două inscripții micienese, Publius Aelius Euphorus era subaltern al lui P. Aelius Mar(i)us, iar ca purtător al aceluiași nomen și praenomen (provenite inițial de la împăratul roman a. 117-138 Publius Aelius Hadrianus), el este un libert (sclav eliberat) al lui Aelius Mar(i)us, cu numele anterior (din timpul sclaviei) *Euphorus* păstrat drept cognomen când a primit praenomen + gentilicium de la stăpînul său (P. Aelius Marius) fiind declarat „civis Romanus“. În calitatea de subaltern, „om de casă“ și de mare încredere al șefului suprem al importantului serviciu al pășunilor și salinelor Daciei, Aelius Euphorus și-a asigurat cu timpul, prin abilități, „economii“ și afaceri veroase, o situație materială din cele mai strălucite în partea locului (situație de invidiat nu numai din partea maselor obidite și impilate ale sclavilor, din a căror pătură socială se ridicase și el, Euphorus, ci și de mulți oameni ziși „liberi“, dar nevoiași ori chiar săraci lipiți, în societatea sclavagistă antică), devenind ca slujbaş al celui serviciu un om înstărit cu deosebită vază, dispunînd de mijloace pecuniare atît de importante, încît să poată construi de la pămînt (din temelii) pentru sănătatea sa și alor săi, un întreg templu nebiruitului zeu persan, protectorului său predilect, alături de gospodarul roman-italic și provincial Silvanus Domesticus, – divinități care, la timpul oportun, aveau grijă să-l ocrotească și „ajute“ în afaceri, în cariera ce l-a dus pe Euphorus la o considerabilă îmbogățire, la mare vază și prestigiu în lumea provincială din zona Mureșului hunedorean la sfîrșitul sec. II. Locul pe teren al acestui templu în teritoriul importantei așezări romane (militare și civile, centru de producție meșteșugărească și punct vamal : *statio portorii*) de la Micia²⁰⁾ este necunoscut (nu se știe de unde și cînd au transportat șoimușenii la biserica lor altarul epigrafic micien), la fel ca a majorității construcțiilor provinciei carpatice din care n-au rămas ori nu se cunosc nici ruinele și substrucțiile, ori măcar punctul topografic unde sînt de căutat, ci abia mențiunile epigrafice respective ; atare loc va putea fi eventual determinat ori dedus de cercetări viitoare. Prețioasa informație epigrafică de la Șoimuș se înșiră între altele numeroase indicînd activitatea constructivă intensă și variată cu caracter civil și urbanistic, în Dacia romană, lucrări de arhitectură care (potrivit mențiunilor epigrafice cunoscute pînă acum) în majoritate au destinație de cult : temple și sacralii²¹⁾, alături de cele cu caracter practic-gospodăresc care erau evident mult mai numeroase, dar pe care mult mai rar le menționează materialul epigrafic (de caracter prevalent solemn, sărbătorec) al provinciei carpatice.

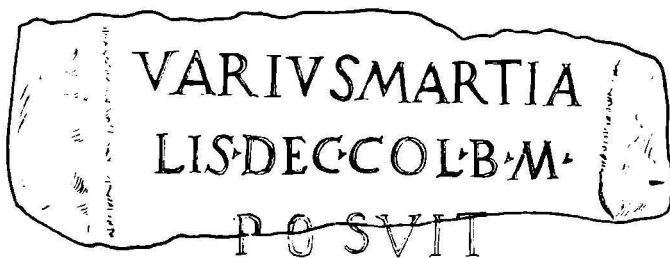
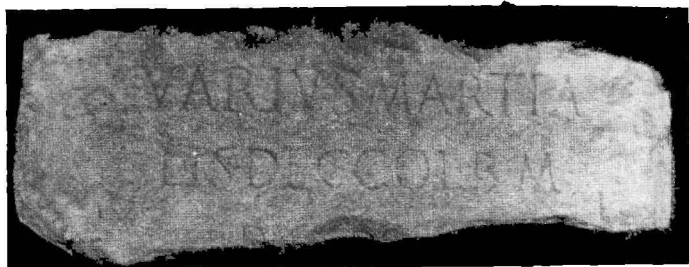
2. — *VARIVS MARTIALIS*. Dintre epigrafele coloniei Ulpia Traiana mizegetusa), ieșite la iveală în ultima vreme și aflătoare în afara colecțiilor impozantului muzeu arheologic roman al metropolii dacice complet reorganizat în forme moderne, după criterii științifice în a. 1966 și pus la îndemîna cercetătorilor și a marelui public²²⁾, este prezentat aici un fragment de epitaf ce conține numele interesant, destul de rar al unui magistrat municipal. În a. 1957, în tr-o săpătură cu destinație gospodărească (pentru construcție) în incinta Școlii de 4 ani din comuna Sarmizegetusa, a fost aflat la adîncime de 50 cm în pămînt, fragmentul epigrafic din piatră de gresie calcaroasă gălbuie, lat de 90, înalt de 30 cm, litere înalte în r. 1 de 6, r. 2 de 5 cm, — pe care ingenioșii descoperitori grădișteni l-au clădit (cu fața scrisă în afară, către uliță), spre împodobire, în zidul care împrejmuiește școala comună, fiind vizibil și deplin citeț întregul text păstrat, care este sfîrșitul (ultimele trei rînduri) din epitaf (fig. 3), lipsind acum cîteva rînduri (vreo 3-4) cu formula *D M*, numele, (eventual) calitatea (funcția, gradul) și desigur vîrsta defunctului ; schema textului funerar era:

[*D(is) M(anibus)*
nomen — cognomen

.
vix. ann. |

Varius Martia —
lis dec(urio) col(oniac) b(ene) m(erenti)
p o s u i t.

*VARIVSMARTIA
LIS DEC COLBM
POSVIT*

3. STELA FUNERARĂ, FRAGMENT, DIN ULPIA TRAIANA (SARMIZEGETUSA, JUD. HUNEDOARA).

Nu se poate stabili ori presupune personajul (nume, relație familială, funcție, etate) pentru care punea piatra de mormânt (desigur o lespede ornamentată cu motive sculpturale, stela de mari proporții, vizibile urme din chenar la marginea din dreapta și din stînga ; martelate cu ocazia tăierii și reutilizării pietrei la vreo construcție în antichitate ori în perioada feudală) *Varius Martialis*, decurionul coloniei dacice (membru-deputat în sfatul comunal), care poartă nume de factură italică ; gentiliciul *Varius* mai apare în Dacia de trei ori : CIL, III 8036 „Pliciae Var. Capitonis“, 1587 „Vario Maroni“, p. 959 (cerate nr. XXV) „Cn. Varius A[t?]a“ și în afară (de ex. T. Varius Clemens, în CIL, III, 5211-5212 etc., din Noricum, fost comandant al ălei II Pannoniorum în Dacia), fiind destul de frecvent în provinciile dunărene („Illyricum“ ; CIL, III, index, p. 2374), ca și în alte zone ale împărăției și mai ales la Roma (CIL, VI, index, p. 191) etc.²³⁾ ; *Martialis* este vechi și frecvent cognomen, cunoscut și în zonele „illyrice“ (de ex. CIL, III, p. 2399). „Daco-romanul“ Varius Martialis poate fi considerat italic ori descendent din coloniștii „deducti“ de către ctitorul coloniei Ulpia Traiana (resp. imigrat mai târziu) și din care se alcătuea majoritatea „aristocrației municipale“, a păturii înstărite și conducătoare în metropola carpatică²⁴⁾.

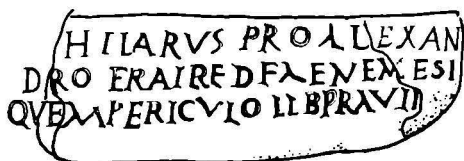
3. — *ALEXANDER*, CIL, III 13788, altorelief de marmură, fragment de 23x18x4 cm, litere înalte de 1 cm, de la Ulpia Traiana („in effossionibus amphitheatri repert.“ ; Muz. Deva, nr. inv. 213). Din figura zeiței Nemesis au rămas numai picioarele, partea de jos, acoperite de haină lungă ce ajunge pînă la pămînt. Pe baza unei copii și a unui decalc trimise de către G. Téglás lui A. Domaszewski, se dă în CIL, III textul astfel

HILARVS PRO AL
RO FRATRE DEAE NEMesi
queM PERICVLO LIBERAVIT.

Dar atare lectură este deficientă, cu lacune care pot și trebuie să fie rectificate după fotografie și reconstituirea grafică în desen. Remarcînd formele cronate de litere (ca I pentru T în FRATRE, P în loc de E în LIBERAVIT), poate fi restabilit numele „fratelui scăpat din primejdie“ de către zeitate, anume AL[exand]RO FRATRE. Lectura restituită pe baza fotografiei și a desenului este (fig. 4)

HILARVS PRO ALE[xan—]
d]RO FRATRE DEAE NEM[esi]
que]M PERICVLO LIBERAVIT

fratele „liberat din primejdie“ fiind probabil vreun gladiator din sfera cercului, la amfiteatrul capitalei culturale-religioase a Daciei romane, unde se află și templul zeiței dreptății și răzbunării Nemesis, protectoarea celor primejduiți²⁵⁾.

4. PLACĂ VOTIVĂ, ALTORELIEF, CIL. III 13788, DIN ULPIA TRAIANA; ÎN MUZEUL DEVA.

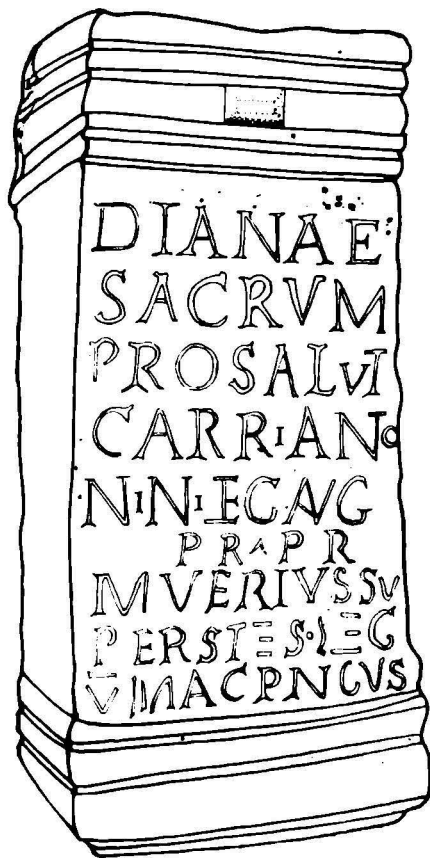
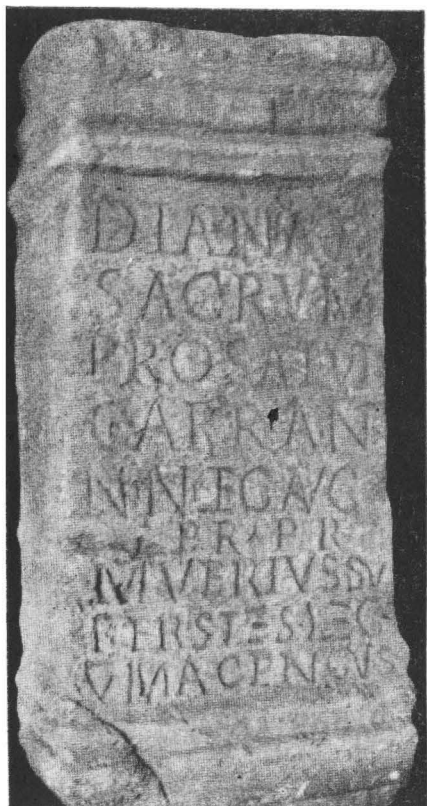
4. — *ULPIVS MAXIMINVS, Praepositus Numeri Sing. Brit.* Numeroasele materiale epigrafice, sculpturale și arhitectonice romane ieșite la iveală din zidurile demolate ale vechii biserici reformate (calvine) din Geoagiu-Sat (*Algyógy*), provenind din ruinele anticei *Germisara* (situată la vreo 2-3 km spre vest de localitatea actuală Geoagiu), au fost în cea mai mare parte publicate cu interpretări corecte în vol. III (1956) al revistei ²⁶⁾. Reliefele, sculpturi, lei funerari, coloane de clădire pot fi văzute și azi încă în stare destul de bună clădite în zidurile noii biserici ori în preajma ei (*Sargetia*, V, p. 109 și urm.); dar dintre inscripții numai două piese fragmentare au „supraviețuit” acțiunii regretabile de zelos „gospodar” a unui regretat localnic (B. Lugosi), care cu vreo două decenii în urmă a cumpărat epigrafele romane și le-a utilizat ca material de construcție în frumoasa casă familiară ce și-a durat (Geoagiu-Suseni, nr. 307): *I. Sargetia*, III, p. 59, nr. 1 și *2 Sargetia*, III, p. 62, nr. 2; ele mai pot fi văzute în pereții casei amintite, una spre uliță, a doua înspre curte; restul, acoperite în ziduri, sînt pierdute, controlul lecturilor nefiind deocamdată posibil. Dintre epigrafele germisarense publicate în *Sargetia*, III, cea mai remarcabilă și vrednică de atenție este un altar votiv, care necesită o reluare a lecturii, în vederea unei interpretări mai verosimile, posibile în baza celor trei „variae lectiones” de care dispunem: *I.* copia făcută de I. Mallász (de la Muzeul Deva), reprodusă în AISC, (I) 1928-32, partea 2, p. 59 (C. Daicoviciu); *II.* O. Floca (manuscris); *III.* N. Gostar (*Sargetia*, III, p. 69)

I	II	III
I O M	I O M	I O M
.... MAX[1]	I P MAX	I P MAX...
M I N V S	I M I N V S	M I N V
. L E G V M	L E G V M	L E G V M ..
.....	C O M P I	S / O M P N
.....	S P B	S P B
V S L M	V S I L M	V S L M

Versiune III (Gostar) este însoțită de întregirea: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / [V]lp(ius) Max[i]/minu[s] ---¹ leg(ionis) V M{ac(edonicae)} / s[ig]nif(er) N(umeri) / S(ingulariorum) P(editu[m]) B(ritannicorum) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)* și comentariul „gradul lui Ulpus Maximinus în cadrele legiunii nu poate fi dedus din cuprinsul epigrafei. În caz că inscripția este dedicată în momentul când Ulp. Maximinus e detașat din legiune în unitatea de la Germisara, atunci el ar fi îndeplinit un grad inferior unui *signifer*, poate *librarius*, *beneficiarius* sau chiar un simplu *miles*. Elementul nou, desprins din conținutul acestei inscripții, constă în numele complet sub care apare acest *numerus* de la Germisara...” (*Sargetia*, III, p. 69-70). Dar întregirea și interpretarea încercate pentru rîndurile 3 și 5 nu apar mulțumitoare, iar rostul cu gradele și misiunea lui Ulpus Maximinus în cele două unități militare (legiune și *numerus*) din Dacia trebuie să fi fost altele decît cele preconizate la 1956. Rangul avut în legiunea V, menționat imediat după numele său, la sfîrșitul rîndului 3, este 7 (centurio), iar literele citite „COMPI“(?) sau „S/OMP“ după LEG V MAC la începutul r. 5 sînt de înțeles nu ca SIGNIF(er, „stegar“), ci ca epitet al mării unități de la Potaissa, mai curînd GORD(ianae), după împăratul M. Antonius Gordianus (a. 238-244)²⁷), decît eventual un S izolat ori S(leve)R(iana), după Aurelius Severus Alexander (a. 222-235)²⁸); asemenea indicații (dacă s-ar adevăra ca reale) ar putea servi la datarea precisă (cu cîțiva ani) a epigrafei și a zăbovirii lui Ulpus Maximinus pe la Germisara (Cigmău) venind de la Potaissa, unde el nu poate să fi fost numai *librarius* („secretar“) ori *beneficiarius* („aghiotant; plutonier-major“), sau prea modestul gregar de rînd *miles*; iar un „cadru“ din legiune, autentic cetățean roman (cu numele gentiliciu *Ulpus* provenind chiar de la Ulpus Traianus împăratul) nu eră să vină ca stegar (*signifer*) tocmai într-un corp de miliție auxiliară cum eră *Numerus*. Este de presupus deci că în această unitate, Ulpus Maximinus avea chiar funcția supremă, aceea de comandant, *praepositus*; iar lectura de adoptat ar fi:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
[V]lp(ius) M A X [i-]
M I N V S [c(centurio)]
L E G (ionis) V M {ac(edonicae)}
G O R D (ianae) ? P (raepositus) N (umeri)
S (ingulariorum) P (editum) B (ritannicorum)
V (otum) S (olvit) L (ibens) M (erito).

Ofițer legionar, Ulpus Maximinus a fost numit de comandamentul suprem roman al Daciei ca șef și responsabil al unității zise „britanice” la Gernisara-Cigău. Exemple asemănătoare nu lipsesc, chiar în zona hunedoreană a provinciei, la sud de Mureș : *Marcus Verius Superstes* centurion din legiunea V Macedonica și comandant al unității auxiliare *Numerus Germanorum* (prin a. 175-177) ; ofranda lui (CIL, III, 12574 = *AnnÉp*, 1912, 304) n-a fost corect înțeleasă în această privință, „formula epigrafică” P N G fiind interpretată ca „N(umini) G(ratus)” (CIL, III), ori ca epitet (necunoscut din altă sursă) al legiunii²⁹⁾, pînă de curînd³⁰⁾, cînd s-a arătat că inscripția lui Verius Superstes e de ciuit astfel (fig. 5 ; Muz. Deva) : „Dianae sacrum pro salut(e) C(ai) Arri Antonini, leg(at)i aug(usti) pr(o)pr(aetore), M(arcus) Verius Superstes (centurio)

5. ALTAR VOTIV, CIL III 12574 (=ANNÉP, 1912, 304) DIN ORĂȘTIOARA DE SUS (JUD HUNEDOARA); ÎN MUZEUL DEVA.

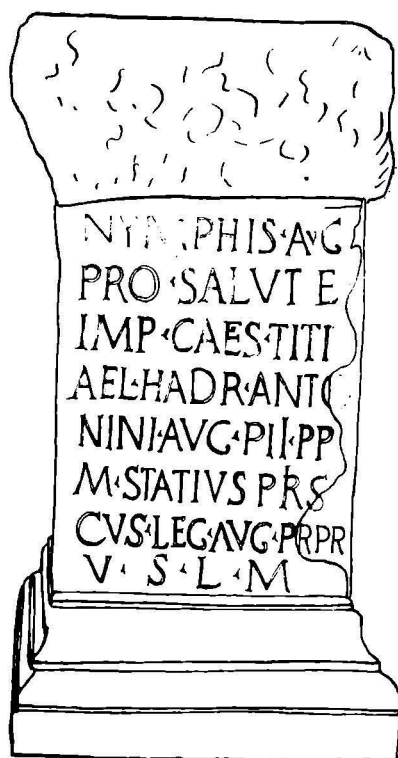
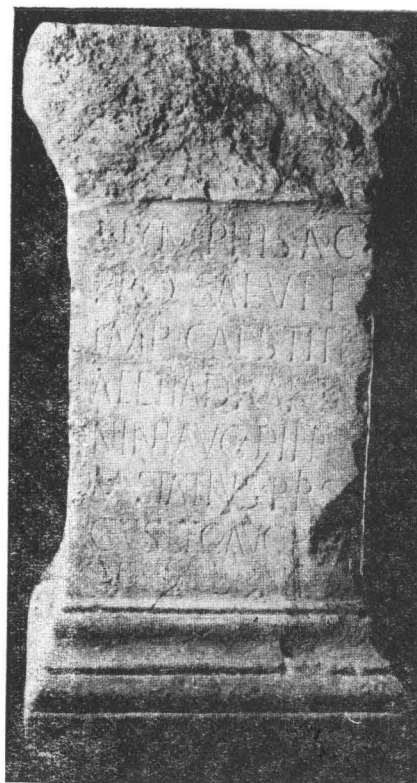
leg(ionis) V Mac(edonicae) p(rae)positi N(umeri) G(ermanorum) v(otum s(ol-
vit)“, — care ca și colegul-camarad al său Ulpius Maximinus la Germisara-Cig-
mău, eră comandant de unitate auxiliară la Orăștioara de Sus (castrul ocupat de
Numerus Germanorum), ca ofițer legionar de la Potaissa „detașat“ sau avansat
la comanda unui corp auxiliar (echivalent cu un batalion): *Numerus*, numit
Germanorum (format inițial cu efective din provincia Germania la Rin) la O-
răștioara, ori *Britannicorum* (din Britania) la Germisara-Cigmău.

5. — *NYMPHAE AVGVSTAE, CIL, III 940*. La începutul sec. al XVI-
lea, călugărul erudit și eminent latinist Ioan Mezerzius³¹⁾ a văzut la Geoagiu,
printre ruinele stațiunii termale romane Germisara o inscripție latinească pe ca-
re a copiat-o cu o mică eroare la început (numele zeițății), text reprodus astfel
de unii copişti, ca „Vaticanus“, Accursius, Leidensis, Datius, Gudius, Clusius și
editori ca Lazius, Gruterus, Seivert, Neigebaur; după ce unii au plasat piesa
„mezerziană“ la Stremț (ung. Diód, Diód Váralja; nord-vest de Teiuș, jud. Al-
ba)³²⁾, în 1873 Th. Mommsen o cuprinde în CIL, III nr. 940, plasînd-o la
Geoagiu de Sus (*Felgyógy*) tot în zona Aiudului („Brucla“ daco-romană), în ur-
ma aceleiași confuzii: neștiind (bine) ungurește — în măsura cît ştia perfect lati-
nește — patriarhul epigrafiei și antichităților romane a identificat *Diod* (Gyógy)
Inferior (din jud. Hunedoara) cu... Geoagiu de Sus (jud. Alba), astfel: „In villa
Dyod (Dyad Leid., Drod Vat.) Inferiori MEZ. Significatur vicus Felgyógy sive
Fel Diód (cf. Lenk v. Treuenfeld, Siebenbürgens Geogr. Lex. 1,330).

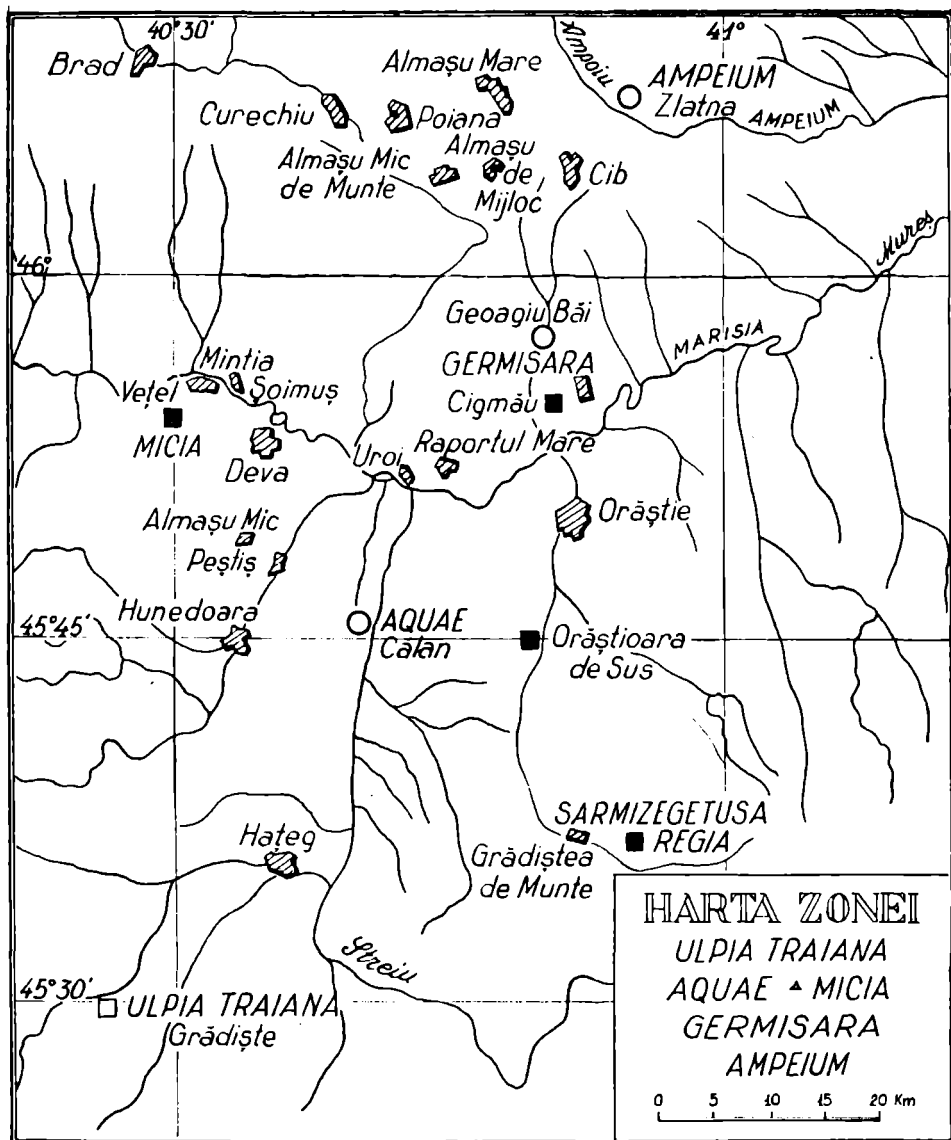
DIANAE AvG
PRO. SALVTE
IMP. CAES. TITI
AEL. HADR. ANTO
NINI. AVG. PII PP
M.STATIVS PRS
CVS.LEG.AVG.PfPr
V.S.LM

Mezerzius, Vaticanus, Accursius (etc.; variante de lectură)“. De la Geoagiu-Hu-
nedoara, epigrafa era „mutată“ în zona Aiud-„Brucla“ printr-un calambur fi-
lologic (luînd pe lat. *Inferior* drept = ung. *Fel* —) făcut de cineva care nu era
lămurit cu privire la echivalența lat. *Inferior* = ung. *Al(só)* —, *Superior* =
Fel(só) — în toponime, amănunt pe care îl sesizează oricine, chiar fără a fi doc-
tor în filologia latină și maghiară. La a. 1902, în „Istoria județului“, G. Téglás
a elucidat situația inscripției și confuzia făcută de Mommsen, (după alții)³³⁾;
deci piesa epigrafică este din Geoagiul hunedorean, de la celebra stațiune bal-
neară termală daco-romană *Germisara*. Dar rectificarea simplă și evidentă n-a
fost observată și mulți continuau să repete: „CIL III 940 — la Brucla (Aiud,
Geoagiu de Sus)“ etc.³⁴⁾. Considerată de toți ca pierdută ori distrusă (deci tex-
tul rămînea cunoscut numai după copia lui Mezerzius), inscripția — care n-a
ajuns niciodată prin zona Aiud-Teiuș, în afara județului Hunedoara — apare
chiar în anul curent 1968 „în original“ unde nimeni nu o bănuia: la 30 km dis-

tanță spre nord de GERMISARA-Geoagiu, în satul CURECHIU³⁵), utilizată ca picior de prestol în vechea biserică de lemn³⁶), la fel ca numeroase alte cazuri (supra, nota 11), necunoscută epigrafiștilor și arheologilor timp de vreun veac sau două; pînă cînd în luna martie 1968, fiind deplasată din lăcașul ei cu ocazia unor transformări în construcția lăcașului de închinare, a fost semnalată de localnici Muzeului din Deva : prof. O. Floca a recunoscut în inscripția ieșită la iveală chiar piesa CIL, III 940, stabilind și diferența de lectură a numelui zeițății, care este nu „DIANAE AVG” (Mezerzius și CIL, III etc.) și NYMPHIS AVG (confuzia lui Mezerzius este evidentă, influențat de alte inscripții votive). Este un altar de marmură, cu dimensiunile 100x50x40 cm, bine executat, simetric, cu frumoașă profilatură la bază, dar capitelul (care avea desigur ornamente geometrice sau vegetale) este mutilat prin martelare cu ocazia utilizării piesei ca material de construcție (în antichitate, ori în evul mediu ?) ; scrierea destul de ordonată, dar literele (înalte de 45 mm) sînt săpate cu oarecare sîngăcie (fig. 6).

6. ALTAR VOTIV, CIL III 940, DIN GERMISARA (GEOAGIU, JUD. HUNEDOARA); ÎN BISERICA DIN CURECHIU (JUD. HUNEDOARA).

7. ZONA ARHEOLOGICĂ A JUDEȚULUI HUNEDOARA CU DESCOPERIRI EPIGRAFICE ROMANE MAI IMPORTANTE.

Prin rectificarea lecturii stabilită de O. Floca la biserica din Curechiu, în tabelul statistic al inscripțiilor votive ale Daciei romane *Diana Augusta* pierde un punct (CIL, III 940) în favorul *Nimfelor Augustae*, — zeițăile zise „minore“, auxiliare ce se bucurau de multă popularitate în lumea greco-romană și cărora același guvernator al Daciei M. Statius Priscus, drept prinos de recunoștință tot la Germisara-Geoagiu (după vreun tratament balnear reușit și o vilegiatură plăcută, cu frumoase amintiri), le-a pus un altar epigrafic cunoscut numai din copia lui A. Verancius (sec. al XVI-lea), CIL, III 7882 „Nymphis, M. Statius Priscus legatus aug. pr(o)pr(aetore) v.s.l.m.“³⁷). Rostul Nimfelor în dedicațiile lui Statius Priscus ca și ale celorlalți vilegiaturisti romani care au zăbovit în sezon pe la Germisara-Geoagiu este desigur în primul rând de caracter medical-balneologic : terapeutica favorizată de apele termale minerale din izvoarele locului, asupra cărora stăpâneau și Nimfele, avînd ca atare atribuții medicale-sanitare (*medicae, salutiferae, salutare*), recunoscute, apreciate și adorate de foarte mulți suferinzi ori simpli „turiști“ antici, în tot imperiul roman ca și în Dacia ; cf. de ex. cazurile elocvente de la Germisara CIL, III 1395 „Regina undarum Nympha...“, 1396 „Nymphis sanctissimis, P. Ael. Marcellinus signifer et quaestor N(umeri) Brit. mortis periculo liber(atus)“, 1397 „Nymphis salutiferis“ și altele ceva mai laconice din Dacia, CIL, III 1129 (= ILS 3867), 7858, 13798, la care se adaugă un altar cu inscripție fragmentară de la Tihău (jud. Sălaj) „Nymphis Aug(ustis) pro sal(ute) [d]omini [n](ostri)... dedic... POSTV... cos.“ (Muz. Zălau ; inform. D. Protase)³⁸).

Identificarea altarului votiv roman de la Germisara în biserica românească din Curechiu arată, alături de numeroase alte cazuri similare, varietatea complexă a problemelor privind arheologia romană și în general antichitățile din zona hunedoreană, necesitatea unui control integral, riguros al materialelor documentare în special epigrafice, în vederea recuperării ori reabilitării unor piese, a căror lectură corectă, exactă și interpretare justă vor oferi pietre durabile pentru reconstituirea critică a clădirii istorice a trecutului roman al țării noastre.

* A b r e v i e r i bibliografice

ACMIT	—	Anuarul Comisiunii monumentelor istorice. Secția pentru Transilvania. Cluj, (I) 1926, (II) 1929, (III) 1930, IV 1938.
ActaMN	—	Acta Musei Napocensis. Cluj, I 1964, II 1965, III 1966, IV 1967, V 1968.
ActMuz	—	Activitatea Muzeelor. Cluj, 1955, 1956.
•AISC	—	Anuarul Institutului de studii clasice. Cluj (Sibiu).
AnnÉp	—	Année Épigraphique. Paris (Revue Archéol.).
ArchAnz	—	Archaeologischer Anzeiger. Berlin (Jahrbuch arch. Inst.).
ArchÉrt	—	Archaeologiai Értesítő. Budapest.
CIL	—	Corpus inscriptionum Latinarum. Berlin.
EDR	—	Ephemeris Daco-romana. Roma (București).
ILS	—	Inscriptiones Latinae selectae. (H. Dessau). Berlin, I 1892, II 1902, III 1916.

JOAI	—	Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts. Wien, I 1898 și urm.
MatArch	—	Materiale și cercetări arheologice. București, I 1953, II 1956, III 1957, IV 1957, V 1957, VI 1959, VII 1961, VIII 1962.
RE	—	Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa-Kroll etc.). Stuttgart, I 1893 și urm.
SCIV	—	Studii și cercetări de istorie veche. București, I 1950 și urm.
StCe	—	Studii Clasice. București, I, 1959 și urm.
StCom	—	Studii și Comunicări. Sibiu, 12 (Muzeul Brukenthal) 1965, 13, 1967.

N O T E

1. Arheologia, monumentele și istoria coloniei Ulpia Traiana Augusta Dacia Sarmizegetusa : **Dacia**, I 1924, p. 225-263, 264-272, III-IV p. 516-556; IX-X 1941-4, p. 431-440; XI-XII 1945-7, p. 275-280; **Sargetia**, I 1937, p. 1-19, 34-37, 55-60; II 1941, p. 30-34, 37-40; **ACMIT** IV p. 355-413 (C. Daicoviciu); C. Daicoviciu-H. Daicoviciu, **Ulpia Traiana**, București, 1962; O. Floca, **Muzeul de arheologie Ulpia Traiana Sarmizegetusa**, Deva, 1967.
2. **Pagus Aquensis** în teritoriul Ulpiei Traiana, stațiune balneară cu ape termale, carieră de piatră; Ptolem. III 8,4 (Hydata), *Tabula Peutinger*, Geogr. Rav IV 7; *CIL*, III 1404, 1406-7, 7890, 7895; *ArchErt* XXXII 1912, p. 54-56; *RE*, II 294 (Tomaschek).
3. Despre descoperirile și cercetările din vasta zonă arheologică Micia, bibliografia principală, din ultimele decenii este: **ACMIT** (III) 1930-1 (1932), p. 1-43; **Sargetia**, I 1937, p. 64-66 (inscripție), II 1941, p. 117-124 (templul Maurilor); **Dacia**, VII-VIII 1937-40, p. 337-342; **MatArh**, I 1953, p. 761-3 (monumente epigrafice și sculpturale), p. 773-784 (o zei-tate orientală : Iupiter Erapolitanus); **ActaMN**, V, 1968, p. 113—136.
4. O. Floca, **MatArh**, I p. 755-761; N. Gostar, **Inscripții și monumente din Garmisara**, în **Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara (Sargetia, III)**, Deva, 1956, p. 57—99; D. Tudor, **Orașe, țiguri și sate în Dacia romană**, București, 1968, p. 130—137.
5. Densitatea și extensiunea așezărilor romane cu descoperiri arheologice în Dacia rezultă schematic din harta arheologică a provinciei : **Tabula Imperii Romani**, L 34 și L 35 (Budapesta 1968, București 1969); numai teritoriul județului Hunedoara are (în L 34) peste 120 puncte cu așezări sau descoperiri arheologice mai importante.
6. De exemplu bogatul material arheologic, numismatic și epigrafic ieșit la iveală pe teritoriul Miciei (Vețel-Mintia-Herepea) la construirea marii termocentrale și săpăturile sistematice din anii 1966—8, din care o parte este publicat în **ActaMN**, V, 1968, p. 113—136, și alte reviste.
7. De exemplu impozantul fragment de marmură descoperit la Săulești (semnalat de O. Floca), făcând parte dintr-o placă de 360 cm lungă a unui edificiu din Ulpia Traiana pentru **Domus Divina** (StCl, IX 1967, p. 211—217); fragmentul de **titulus operis publici**, descoperit la Rapoltul Mare, amintind pe guvernatorul Daciei (praeses), C. Iulius Maximinus (în timpul lui Septimius Severus), SCIV, XIX 1968.

8. Satul Șoimus (Solymos) este atestat pentru prima dată în documente la a. 1278 „ecclesia de Solymos” [evident nu cea în care s-a descoperit epigrafa romană], 1318 „terra Solumus”, 1440 „possessio Solmos” etc.; C. Suciu, **Dicționarul istoric al localităților din Transilvania**, București, II (1968), p. 175.
9. Biserica ortodoxă română din Șoimus a fost construită în a. 1705, din birne de stejar, netencuită; fără prispă; are cioplituri la ușa femeilor și policandru cioplit. **Șematismul**, Sibiu, 1942, p. 82; informație prof. At. Popa (Cluj) și preot S. Becsa (Șoimus).
10. Inscriptia (cum o arată textul ei) este evident de la Micia (Vețel), nu putea fi descoperită în teritoriul satului Șoimus, unde exista numai o mică așezare rurală în epoca romană (țigle, ceramică; G. Téglás, **Hunyadvármegye története** [Istoria județului Hunedoara], Budapesta, I (1902), p. 150; informație O. Floca).
11. Asemenea cazuri de adaptare a epigrafelor romane antice în biserici românești (mai ales de lemn), ca masă de prestol, sînt destul de frecvente alît în zona hunedoreană, cît și în restul teritoriului Transilvaniei stăpînit de romani; citeva exemple binecunoscute mai demult: **Călanul Mic**, CIL, III 1407 (ArchÉrt, XXXII 1912, p. 55; ArchAnz, 1912, 532); **Tuștea** (Hațeg), CIL, III 1423; **Zlatna-Pătrînjeni**, CIL, III 7836; unele „descoperite” abia în ultimul deceniu, ca: **Zlatna-Pătrînjeni** (Negraia), **MatArh**, VI 1959, p. 887-8 (**AnnÉp**, 1959, 308); **Galda de Jos**, CIL III 1598 (**Apulum**, V, p. 190; SCIV, XVIII 1967, p. 176); **Poiana** (jud. Hunedoara), **ActaMN**, III, p. 452-3 (Muz. Orăștie); **Almașu Mic de Munte** **Apulum**, V, p. 551-2 (**AnnÉp**, 1965, 40); **Almașu Mic** (Pestiș), **ActaMN**, III, p. 453-4 (Muz. Deva); **Mîntia**, CIL, III. 1426; **Curechiu**, *infra*, nr. 5; **Lunca Mureșului** (jud. Alba), **Romita** (jud. Sălaj), **ActaMN**, V, 1968, p. 461 ș.a. Epigrafele romane zidite („la vedere”) în alte vechi biserici hunedorene (Densus, Strei, Streisiegorgiu etc.), sînt cunoscute și de mult publicate (CIL, III; SCIV etc.).
12. Chiar copierea textului epigrafic a putut fi făcută cu foarte multă greutate, în condiții penibile, căci numai ultimele trei rînduri (văzute clar în 1961 și copiate de prof. B. Bassa ET SVORVM / TEMPLVM A SOLO / FECIT) erau deasupra podelei, restul adîncit și astupat în dușumea; printr-o tăietură adîncă și îngustă abia s-a ajuns pînă la primul rînd de text (DEO), restul (capitelul altarului, desigur mutilat în parte) pătrunzînd și mai adînc. Nefiind mișcat din loc masivul altar roman nu a putut fi fotografiat, nici executarea unui estampaj nu era posibilă. De altă parte, intervenția Muzeului Deva la forurile ierarhice superioare s-a dovedit zadarnică: chiriarii-gospodari ai episcopiei Aradului (de a cărei jurisdicție ține parohia Șoimus) nu au permis pînă acum a se scoate la lumină altarul roman păgîn din altarul creștin românesc spre a fi studiat și dus la locul ce i se cuvine în Muzeu; încît deocamdată publicarea piesei epigrafice șoimușene se face pe baza transcrierii textului și un desen-facsimil schematic, aproximativ, în care integral sigur este numai textul și dimensiunile altarului votiv.
13. Bibliografia asupra mitraismului este bogată, cuprinzătoare; monografiile principale: F. Cumont, **Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithras**, Bruxelles, I 1900, II 1896; art. **Mithras** în RE, XV (1932), col. 2131-2155 (E. Wüst); M. J. Vermaseren, **Corpus inscriptionum et monumentorum religionis Mithriacae**, La Haye (Haga), I (1956), 360 p., II (1960), 448 p. (cf. *infra*, p. 90); **Mithras, the secret good**, London, 1963, 200 p. (cf. StCl, VIII 1966, p. 355-8); **Carnuntum** (1964), p. 293 (bibliografie); Geo Widengren, **Die Religionen Irans** Stuttgart, 1965, p. 111-112, 118-123, 215-217, 222-232 et passim.

14. RE XV 2148 (Wüst) consideră Dacia între ăsciner wichtigsten Domänen“.
15. Dintre erorile și confuziile mai grave ale lui Vermasseren (în Dacia) nr. 1918 „CIL, III 5540, 12540“ este de fapt numai „CIL, III 12540“ căci 5540 nu e din Dacia; nr. 1931 „CIL, III 12547, Decea“ este identic cu nr. 1933 „Decea, AnnEp, 1912, nr. 307“ (același text epigrafic); nr. 1942–1943, 1944–1945, 1959–1960; nr. 1976 „CIL, III, 1120 Suaemedus“ este de fapt Euhemerus (SCIV, XI 1960, p. 406); nr. 1971 este dedicat lui Apollo; nr. 1996-7 lui Bonus Puer etc.
16. StCom, 1965, p. 77; antroponimele grecești ori de tip ellenic-oriental în Dacia sînt peste 400 (după o numărătoare mai recentă ar fi 405); inscripțiile în limbă greacă în Dacia: *ibid.* p. 47-80.
17. Lectura de mai sus, în baza controlului piesei (citite anterior în CIL cu unele abateri de la original, după copii), este dată în Studii și cercetări de istorie, Cluj, VII 1956, p. 10.
18. Sau „T(erra)e M(atr)i“, **Arheologia Moldovei** (Iasi), IV 1966, p. 175-6 (N. Gostar); **ActaMN**, III 1966 [1967], p. 158 (C. Daicoviciu) lectură diferită: „I O M et T(erra)e M(atr)i [p]ro sal(ute) T(iti) Ael(i) Mari fl(aminis) col(on)iae) conduc(toris) pas(cui) et salin(arum) T(itus) Ael. Atticus“.
19. Studii și cercetări de istorie, VII p. 9 (*AnnEp*, 1957, p. 273).
20. Supra, nota 3.
21. Despre construcțiile civile în provincia carpatică: D. Tudor, **Les constructions publiques de la Dacie romaine d'après les inscriptions**, în **Latomus** (Bruxelles), XXIII 1964, p. 271-301; temple la p. 279-284.
22. O. Floca, *op. cit.* (supra, nota 1).
23. W. Schulze, **Zur Geschichte lateinischer Eigennamen**, Berlin, 1904 (1933), p. 249.
24. Cf. de ex. excelentul studiu despre „gintea“ Varenii la Ulpia Traiana de J. Trynkowski, **Varenii z Sarmizegetuzy** (Les Varenii de Sarmizegetusa et la colonisation italique dans la Dacie romaine), în **Przegląd Historyczny** (Varşovia), 1965, p. 369-386.
25. Nemesis, zeița protectoare în lupte și primejdii, după închipuirea antichilor, era adorată cu deosebire de militarii romani și de gladiatorii, — cei care se aflau mai adesea expuși morții și pericolelor grave; atestările documentare arată o deosebită popularitate a zeiței în provinciile dunărene. D. Tudor, *EDR*, VII 1937, p. 243-4; **Dacia**, IX-X, p. 417 (cum amplă documentare și bibliografie).
26. N. Gostar, **Inscripții și monumente din Germisara, în Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara (Sargetia, III)**, 1956, p. 57-99.
27. *JOAI*, V 1902, Bbl. 100, nr. 6; **ActMuz**, 1956, p. 120 și p. 131, nr. 9; *RE*, XII col. 1586. Despre inscripțiile dedicate împăratului Gordianus în Dacia: **ActaMN**, V, 1968, p. 463.
28. De ex. **ActMuz**, 1956, p. 131, nr. 10.
29. G. Téglás, **Erdélyi Múzeum** (Cluj), 1902, p. 267; ori „p(ia)e aug(us-tae)?“, A. Stein, **Die Reichsbeamten von Dacien** (1944), p. 46.
30. **MatArh**, VI 1959, p. 352 „....datorită acestor importante descoperiri făcute la castrul Orăștioara de Sus sîntem în măsură să corectăm lectura de întregire a altor două inscripții dacice, dintre care una aflată tocmai la Orăștioara de Sus...“, aluzie la CIL, III 1343 și 12574; C. Daicoviciu, în **Atti del III Congresso internazionale di Epigrafia greca e latina**, Roma, 1959, p. 196: CIL, III 12574 P(raepositus) N(umeri) G(ermanorum) V(otum) S(olvit).

31. Despre clericul-„epigrafist“ Iohannes Mezerzius (zis și Megyericsei, „din Megyericse“, mort la a. 1516), care a lăsat manuscrise cu inscripții din cele mai importante ca surse ale documentării epigrafice a Daciei romane cu privire la piesele cunoscute de el la începutul sec. al XVI-lea, cf. Buday A., **Római felirattan** [Epigrafie romană], Kolozsvár (Cluj), 1914, p. 12-13.
32. M. J. Ackner-F. Müller, **Die römischen Inschriften in Dacien**, Viena, 1865, nr. 635; B. Cserni, **Alsófehér vármegye történelme** (1901) p. 477, nr. 469.
33. Téglás Gábor, **Hunyadvármegye története**, p. 124 „Germizarához számítozott még a Mezerzius által in villa Dyod inferiori (=tehát Algyógy) jelzettel lemasolt s a CIL, III 940 Bruclához vagyis Nagy-Enyedhez osztott felirat, melyet a Tövis mögötti Felgyógy Fel-Diódhoz számítottak idáig, Mezerzius feljegyzése pedig világosan Algyógyra utal s így oda is tartozhatik Statius Priscus legatus Aug. pr. 158-ből származó Diana oltára“ (urmează textul epigrafic exact ca în CIL, III 940); **Studii și cercetări științifice**, Cluj, V 1954, p. 503-4 (M. Macrea-D. Protașe) cu documentare și amplă discuție asupra toponimiei și topografiei celor două Geoagii (Diód, Gyógy).
34. Cf. de ex. Stein, **Die Reichsbeamten**, p. 28.
35. Satul **Curechiu** (Kurety, lângă Brad) apare în documente mai întii la a. 1439; Suciu, **op. cit.**, I (1967), p. 184.
36. Biserica veche de lemn din Curechiu, 17X6 m, înălțime peste 20 m; din birne de stejar; datează probabil din a. 1630; turnul etajat cu două balcoane, tipul bisericilor de la Moți, stil avansat, fără pridvor; altarul poligonal ceva mai strîmt decît naosul. De aici a pornit răscoala lui Sofronie în 1759. I. Lupaș, **Răscoala rom. din 1784**; S. Dragomir, **Istoria dezrobirii religioase**. La 1733 a fost biserică în sat. **Șematismul Sibiu**, 1942, p. 74; nu este în lista monumentelor istorice, Inform. prof. At. Popa.
37. Stein, **Die Reichsbeamten**, p. 27-28: M. Statius Priscus [I]licinius Italicus, cunoscut din inscripțiile CIL, VI 1523 (=ILS 1092), III 1299 (din Ampeium-Zlatna), 1416 (din Grădiștea Muncelului; acum în Orăștie, str. Bălcescu, 7), 7882; 1061 (=ILS 4006), XVI 107, 108.
38. Despre **Nymphae** în antichitatea greco-romană, v. articolele monografice: **Lexikon der griech. u. röm. Mythologie** (W. H. Roscher), III (1902), 500-567; RE, XVII (1937), 1527-1531 (H. Herter), 1581-1599 (F. Heichelheim).

RÖMISCHE INSCRIPTEN AUS DEM BEZIRK HUNEDOARA *Zusammenfassung*

Zuerst wird der Reichtum, die Verschiedenheit und der besonders grosse dokumentäre Wert der römischen Inschriften aus dem Gebiete des Bezirks Hunedoara hervorgehoben, die über ein Drittel des ganzen epigraphischen Fundmaterials der Provinz Dacia darstellen. In den letzten zwei Jahrzehnten bereicherte sich dieser Schatz fortwährend durch die vorgenommenen archäologischen Grabungen, Industriebauten z.B. Strom-Kraftwerke, Durchführen von

Leitungsgräben, Strassen, Bahnstrecken und modernen Ackerbau, welche durch ihr tiefes Eindringen in den Erdboden viele archäologische und epigraphische Fundstücke an die Oberfläche förderten. Einige Inschriften sind gelegentlich gründlicher. Untersuchung des Geländes und verschiedener mittelalterlicher Bauten wie Schlösser, Häuser und Kirchen entdeckt worden, wo sie als Baumaterial benützt worden waren.

Von den Inschriften letztangeführter Gruppe werden einmal zwei Beispiele angeführt, Nr. 1 und 5 (wo es sich um eine unbekannte und eine im XVI. Jh. teils schlecht abgeschriebene Inschrift handelt), dann ein Bruchstück eines Grabsteins (Nr 2) von *Ulpia Traiana*, und zuletzt zwei Votivaltäre deren Lektüre verbessert werden konnte (Nr 3, 4).

1. — *Micia* (Veşel), Weihaltar in der Holzkirche von Şoimuş entdeckt : DEO INVICTO [P(ublius)] AEL(ius) EVPHIO / RVS PRO/SALVTE SVA ET SVORVM/TEMPLVM A SOLO FECIT (Abb. 1). Der Stifter *P. Aelius Euphorus* ist aus CIL, III 1363 (Abb. 2) bekannt.

2. — *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Bruchstück einer Grabstele: [D M /] VARIVS MARTI ALIS DEC(urio) COL(oniae) B(ene) M(erenti) POSVIT (Abb. 3). *Varius* ist ein italisch-römischer Familiennamen.

3. — CIL, III 13788, aus *Ulpia Traiana*, Hochrelief mit der Göttin Nemesis (Abb. 4 ; Museum Deva) ; die Lektüre lautet : [.] HILARVS PRO ALE(xan d)RO FRATRE DEAE NEM(esi que)M PERICVLO LIBERAVIT.

4. — *Germisara*, Weihaltar, veröffentlicht in AISC, (I) 1928-32,2, S. 59 = *Sargetia*, III 1956, S. 69, ist folgendermassen zu ergänzen : I(ovi) O(ptimo) M(aximo) [V]LP(ius) MAX(i) MINVS [centurio] / LEG(ionis) V M(ac(edonicae) ' GORD(ianae) ? P(raepositus) N(umeri) / S(ingulariorum) P(editum) B(ritannicorum) V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito).

5. — CIL, III 940 (von *Germisara*) in der Holzkirche von *Curechiu* wiederentdeckt (April 1968) ; die richtige Lesung in der 1. Zeile ist nicht *DIANAE AVG* (Mezerzius, XVI. Jh., CIL, III usw.), sondern *NYMPHIS AVG* (Abb. 5) ; die anderen Zeilen des Textes wurden von Joh. Mezerzius richtig abgelesen.

INDICE EPIGRAFIC

Aelius (A)Eternalis p. 90

P. Aelius Euphorus nr. 1

P. Aelius Mar(i)us p. 92

(A)Eternalis p. 90

Alexander nr. 3

centurio (?) p. 96

decurio coloniae nr. 2

Deus Invictus nr. 1

Fortunatus p. 90

Invictus, v. Deus

Martialis [2]

Maximinus [4]

Mytras Invictus p. 90

Nymphae Augustae 5

praepositus, Numeri Singul. Britt. p. 96

Numeri Germanorum p. 96

templum 1

Ulpus Maximinus 4

Varius Martialis 2